

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Навчально-науковий інститут міжнародних економічних відносин
ім. Б.Д. Гаврилишина
Кафедра міжнародного туризму і готельного бізнесу

Палешник Євгенія Євгеніївна

Розвиток туризму в Україні у контексті стратегії сталого розвитку / The
Development of Tourism in Ukraine in the Context of sustainable Development Strategy
спеціальність: 6.140103 - Туризм
освітньо-професійна програма – Управління туристичним бізнесом

Випускна кваліфікаційна робота

Виконала студентка
групи Т-42/1
Палешник Є.Є.

_____

підпис

Науковий керівник:
канд. економ. наук, доцент
Гугул О.Я.

_____

підпис

Випускну кваліфікаційну роботу
допущено до захисту:

«__» _____ 20__ р.

підпис

Завідувач кафедри

_____ **Ю.П.Гуменюк**

підпис

ТЕРНОПІЛЬ – 2019

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ 1. ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В ТУРИЗМІ.....	5
1.1. Сутність стратегії сталого розвитку та засади її формування в екологічному туризмі.....	5
1.2. Ефективні концепції сталого розвитку туризму в Україні.....	14
Висновки до розділу 1.....	19
РОЗДІЛ 2. ЕФЕКТИВНІСТЬ НОВІТНІХ ПРОГРАМ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В ТУРИЗМІ.....	21
2.1. Запровадження екологічно орієнтованих видів туристичної діяльності.....	21
2.2. Ефективне використання ресурсів в туристичній діяльності....	26
Висновки до розділу 2.....	30
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАСАД ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....	32
3.1. Основні принципи екологічного туризму та їх потенціал здійснення в Україні.....	32
3.2. Пропозиції вдосконалення рівня сталого розвитку для сфери туризму України.....	38
Висновки до розділу 3.....	43
ВИСНОВКИ.....	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	50

ВСТУП

Актуальність дослідження.Втілення концепції сталого розвитку в життя робить екологічний туризм з кожним роком все більш значимим. Для будь-якої території стратегія сталого розвитку фокусується на тому, аби втілити у реальність дві найважливіших мети. Це - ефективне і раціональне використання ресурсів та їх потенціалу, а також оптимальне вирішення питань регіонального розвитку. Ці дві мети чудово змогли б реалізуватися за допомогою розвитку екологічного туризму. Бо таким чином, з'явиться можливість зберегти унікальну красу природних територій, зменшити антропогенний тиск на природне середовище, збільшити об'єм знань про природу і досвід спілкування з нею у нового підростаючого покоління, покращити добробут місцевого населення, тощо.

Таким чином, екологічний туризм можна назвати стійким, екологічно зрівноваженим туризмом. В зв'язку з наявністю перспективи розвитку екологічного туризму в Україні представляє інтерес тлумачення поняття екологічного туризму прийняте в міжнародних документах, його принципів і критеріїв, дослідження співвідношення понять «екологічний туризм» і «стійкий туризм».

Метою бакалаврської роботи є розкрити сучасне інтерпретацію поняття екологічний туризм, дослідити значення екологічного туризму для сучасного розвитку туристичної сфери, проаналізувати основні принципи концепції сталого розвитку туризму. Дослідження здійснюється для ефективного використання нових методів і пріоритетів при веденні туристичної діяльності.

При досягненні мети були сформовані **наступні завдання:**

- Проаналізувати явище сталого розвитку в туризмі, його важливість та значення;

- дослідити ефективність новітніх програм екологічного туризму в Україні;
- Визначити перспективи розвитку засад сталого туризму в Україні.

Об'єктом бакалаврської роботи виступає екологічний туризм як пріоритетний напрямок сталого розвитку.

Предмет бакалаврської роботи являє собою методи і форми використання сталого розвитку при здійсненні туристичної діяльності.

Методи дослідження які використовувалися при дослідженні: аналізу та синтезу, факторний аналіз; класифікаційно-аналітичний та логічного узагальнення.

Інформаційну базу наукового дослідження формують дані офіційної статистики, планові, звітні, аналітичні дані окремих підприємств, установ, організацій, матеріали періодичної преси з туризму, екології та сталого розвитку, що стосуються даної тематики та власні дослідження автора.

Наукова новизна одержаних результатів:

- обґрунтування формування екологічного туризму на засадах сталого розвитку в умовах сучасного середовища сфери туризму;
- виявлення ефективних новітніх програм екологічного туризму;
- розробка перспектив розвитку засад екологічного туризму.
- розробка науково-обґрунтованих рекомендацій, що надають доступ та забезпечення щодо ефективного формування стратегії сталого розвитку в туризмі.

Практичне значення одержаних результатів: Основні положення і рекомендації щодо здійснення екологічного туризму як пріоритетного напрямку сталого розвитку призначені для практичного застосування обласним органами влади, а також працівниками сфери туризм. Практичні розробки викладені в даній роботі, апробовані і взяті до впровадження у відділі туризму Тернопільської обласної адміністрації. Матеріали

дослідження можуть використовуватися у навчальному процесі ТНЕУ кафедри міжнародного бізнесу і туризму.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох основних розділів та підрозділів, висновків та пропозицій, списку використаної літератури та додатків.

Апробація результатів роботи: Основні положення, результати і висновки, сформульовані в роботі, доповідалися на Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих учених «Міжнародний бізнес та замковий туризм в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку», яка проходила 28-29 квітня 2017 року, у м. Збараж. А також на Міжнародній науково-практичній конференції «Сфера гостинності як компонентна міжнародного туризму: сучасний стан і перспективи розвитку», що відбулася 10-11 травня 2018 року, у м.Збараж. Інформація подана та записана у збірниках тез.

Розділ 1. ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В ТУРИЗМІ

1.1. Сутність стратегії сталого розвитку та засади її формування в екологічному туризмі.

Занадто часто, розвиток керується однією конкретною потребою, не враховуючи широкі чи майбутні наслідки. Ми вже спостерігаємо загрозу, яку може спричинити такий підхід, від масштабних фінансових криз, зумовлених безвідповідальним банківським процесом, до змін у світовому кліматі внаслідок нашої залежності від джерел енергії на основі викопного палива. Чим довше ми будемо проводити нестационарний розвиток, тим частішими і важчими стануть його наслідки. Тому ми повинні вжити необхідних заходів вже сьогодні.

Для цього нам слід знайти новий підхід, новий тип розвитку. І такий вже існує – це сталий розвиток.

За загальносвітовим визначенням "Сталий розвиток - це розвиток, що відповідає потребам сучасності, не погіршуючи здатність майбутніх поколінь задовольнити свої власні потреби".

Сталий, його ще називають стійким – це такий тип розвитку, який гарантує рівновагу між економічним зростанням, турботою про навколишнє середовище та соціальним добробутом. Також, існує пояснення, що сталий – це такий тип розвитку, що завдає мінімальну шкоду навколишньому середовищу або зовсім не завдає їй шкоди, і тому може тривати довго.

Рис.1 Визначення сталого розвитку

Сформовано на основі даних UNWTO [58].

Сталий розвиток - концепція, що з'явилася вперше в 1987 році звіту Брундтланд. Даною публікацією попереджали про негативні екологічні наслідки економічного зростання та глобалізації, як і намагалися знайти можливі шляхи вирішення проблем, викликаних індустріалізацією та зростанням населення.

Концепція сталого розвитку може бути інтерпретована багатьма різними способами, але в основі цього лежить підхід до розвитку, який базується на збалансованості різних, а часто і конкуруючих потреб, від усвідомлення екологічних, соціальних та економічних обмежень, з якими ми стикаємося як суспільство.

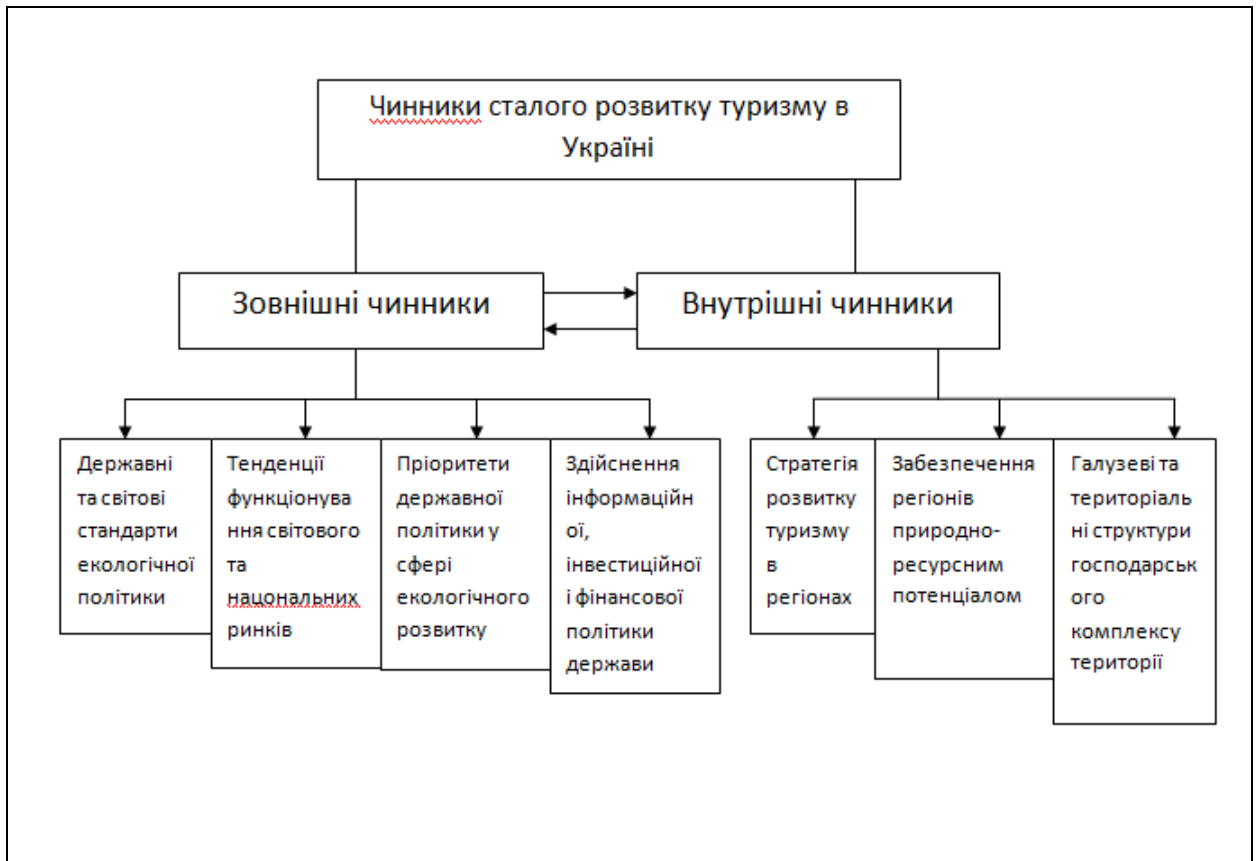

Рис. 2. Чинники сталого розвитку туризму в Україні

Сформовано автором

У багатьох із нас виникне питання: Якщо сталий розвиток зосереджується на майбутньому, чи означає це, що ми втрачаємо наше сьогодні?

Не обов'язково. Сталий розвиток полягає у пошуку кращих способів ведення справ як для майбутнього, так і для теперішнього часу. Нам, можливо, доведеться змінити те, як ми працюємо і живемо зараз, але це не означає, що якість нашого життя буде зменшена.

Підхід до сталого розвитку може принести багато переваг у короткостроковій та середньостроковій перспективі, наприклад:

Здоров'я та транспорт. Замість їзди, перехід на прогулянку чи їзду на велосипеді для коротких поїздок заощадить вам гроші, покращує ваше здоров'я, до того ж є таким же швидким.

На соціальному рівні стійкість може сприяти розвитку людей, громад та культур, щоб допомогти досягти розумної та справедливо розподіленої якості життя, охорони здоров'я та освіти у всьому світі.

Боротьба за гендерну рівність, особливо в країнах, що розвиваються, є ще одним аспектом, який в найближчі роки стане основою соціальної стійкості.

Все це зрозуміло. Але як це впливає на мене? Цілком очікуване питання з боку окремо взятої людини.

Спосіб, яким ми досягаємо розвитку, впливає на всіх. Наслідки наших рішень як суспільства мають дуже реальні наслідки для життя людей. Неправильне планування громад, наприклад, знижує якість життя людей, які живуть у них.

Сталий розвиток забезпечує підхід до прийняття кращих рішень з питань, які впливають на життя кожного з нас. Наприклад, включивши плани охорони здоров'я до планування нових громад, ми можемо гарантувати, що жителі мають легкий доступ до послуг з охорони здоров'я та відпочинку.

Рис. 3. Приклад застосування сталого розвитку

За даними [44, с. 163-173]

Вплив сталого розвитку може відбуватися на всі сфери життя, а отже і на туризм. Так, під впливом сталого розвитку в туризмі виникає новий вид – екологічний. Це один з перспективних видів туризму, що постійно набирає темпів розвитку. Чисельність його прихильників в останні роки безперервно зростає в усьому світі, а екологічна діяльність набула динамічного розвитку. Подальший розвиток цього виду туризму пов'язують з досить привабливими перспективами перебудови економіки, що стимулює зростання інших галузей: транспорту, зв'язку, торгівлі, будівництва, сільського господарства, виробництва товарів широкого споживання, тощо. На сьогодні найбільшої популярності екологічний туризм набуває серед молоді та частини населення, що ведуть активний спосіб життя, в тому числі серед студентів, які бажають відвідати цікаві місця, заощаджуючи при цьому свої власні кошти. В останні часи прихильниками екологічного туризму також стають

люди похилого віку, які його розглядають з точки зору отримання рекреаційних послуг.

Наприкінці трудового тижня усе більше число мешканців міст виїжджає за їхні межі - хто на свої дачні ділянки, а хто просто побродити по лісу. Батьки вивозять своїх дітей у сільську місцевість, молодь із рюкзаками на плечах відправляється на береги рік і озер, у лісові місця. Головна мета такої діяльності у тому, щоб покращити свій емоційний стан, зняти напругу і врівноважити психологічний настрій.

Але це не можна віднести до екологічного туризму - люди ринуться до спілкування з природою, щоб скористатися її благами, нічого, як правило, не даючи їй у відповідь, а в багатьох випадках ще й наносять їй шкоду. Це так званий відпочинковий туризм, або ж «туризм із метою відпочинку». Він відноситься головним чином до аматорів спокійного або, навпаки, активного відпочинку. Люди, що обирають такий тип туризму керуються основним критерієм –це відпочинок із метою звільнення нервової системи від повсякденних стресів або, навпаки, надання їй активного навантаження способом одержання нових вражень. На жаль, до екологічного туризму те й інше має дальнє відношення, оскільки природа в цьому випадку виступає основною умовою для відпочинку, а відпочиваючий - лише споживач наданих природою благ, тобто він суб'єкт, реагуючий пасивно на неї. Пасивно в тому змісті, що сприйняття природи звичайно відбувається без усвідомлення її цінності для людини, хоча він при цьому може відчувати й емоційну насолоду. Екологічний туризм повинний обов'язково містити в собі елементи свідомого позитивного відношення до навколишнього природнього середовища, а не тільки її використання. Навіть якщо в активних формах, однак це у своїх власних індивідуальних цілях.

Аналіз вітчизняних наукових розробок та практичних рекомендацій стосовно цього виду туризму вказує, що в даному випадку відсутня єдність як в тлумаченні даного явища, так і в концептальних підходах до його організації. Найбільш поширеною вадю трактовки терміну «екологічний

туризм» в Україні є заміна або поєднання його з поняттям «екологізація туризму» чи «сталій» туризм.

Таким чином, сучасне поняття екологічного туризму можна звести до набору переконань, застосованих до будь-яких видів туризму, пов'язаних із природою, у тому числі і досить «масовим».

Основні принципи екологічного туризму

1. Подорожі в природу, причому головний зміст таких подорожей — знайомство з живою природою, а також з місцевими звичаями і культурою.

2. Зведення до мінімуму негативних відбитків на навколишнє середовище, екологічного чи соціально-культурного характеру, підтримка екологічної сталості середовища.

3. Сприяння охороні природи і місцевої соціо-культурного середовища.

4. Екологічне утворення та освіта.

5. Участь місцевих жителів і одержання ними доходів від туристичної діяльності, що створює для них економічні стимули до охорони природи.

Сучасне розуміння екологічного туризму, орієнтація на досягнення стійкості як кінцевого результату багато в чому змушують переглянути уставлені десятиліттями уявлення про те, які види подорожей є екологічними. При цьому традиційні мірила — мотивація подорожуючих і обсяги туристичних потоків — безумовно, важливі, однак самі по собі не відіграють присутньої ролі. Основне питання, що повинні задати собі організатори подорожей у природу: який вплив на природне і культурне середовище роблять ці подорожі, до яких наслідків вони приводять?

Очевидно, екотуристичними не можуть вважатися такі подорожі, при яких виконуються лише окремі принципи екологічного туризму, і безпосереднім результатом яких не є поліпшення захисту природного середовища. У деяких роботах приводяться приклади, коли учасники деяких пригодницьких турів поглиблювали свої пізнання про відвідувані природні території, але це ще не гарантувало позитивного впливу їхніх мандрівок. За даними місцевих дослідників, починаючи з 1965 року кількість мандрівників,

що хочуть відвідати Гімалаї збільшилося більше ніж у двадцять п'ять разів. Місцеві жителі стали активно вирубувати ліс — на паливо для кемпінгів і великої кількості готелів. Результат такої діяльності просто вражав: на двох найбільших охоронюваних територіях – Аннапурна і Сагармата, нижня межа лісу піднялася у кілька сотень кілометрів. Хребти декілька років назад буяли кущами рододендронів, а зараз перетворилися в марні пустища; занедбалися і стали смітними стежки, популяції багатьох птахів і звірів значно знизилися. В іншому районі Непалу, місцеві мешканці брали участь у туристичній діяльності й таким чином одержували дохід. Однак «зворотною стороною» цього всього стало руйнування традиційної культури і сформованої системи зайнятості. Це призвело також до соціального розшарування. Таким чином, хоча відвідувачі вважали себе екологічними туристами, на ділі вони такими не були, оскільки результатом їхнього відвідування стала деградація природного і культурного середовища.

За визначенням «Міжнародної спільноти екотуризму» Екотуризм — це сукупність природоохоронних заходів, створення спільнот та сталих подорожей [9, с.30]. Це означає, що ті, хто впроваджує або продає екологічну туристичну діяльність, повинні прийняти принципи екологічного туризму, тобто принципи його стійкості. Такі є наступні:

- Зменшити фізичні, соціальні, матеріальні та психологічні наслідки.
- Сформувати екологічної та культурної обізнаності та поваги.
- Надавати позитивний досвід для відвідувачів та хостів.
- Формувати прямі фінансові вигоди для збереження.
- Створювати фінансові вигоди для місцевих людей, так само і для приватної промисловості.
- Надавати відвідувачам вражаючий інтерпретаційний досвід, який підвищить сентиментальність до політичних, екологічних та соціальних кліматів приймаючих країн.

- Проектування, будівництво та експлуатація малопотужних об'єктів.
- Визнавати права та поважати духовні переконання корінних народів у вашій громаді та кооперувати з ними задля утворення нових перспектив.

Багато мандрівок по заповідниках і національних парках України, споконвічно сприймаються екотуристичними. Однак, це бачення теж має ряд поважних промахів і недоліків. Наприклад, нерідко туристів доставляють до місця проведення туру вертольотами або човнами на бензинових моторах. Такий транспорт полохає тварин і бруднить водойми. Сумно констатувати, але буквально деякі програми піклуються про екологічну стійкість та передбачають ініціативне залучення відвідувачів у природоохоронну діяльність.

Сутність екологічного туризму полягає в організації відпочинку в максимально стійкому виді. Головним аспектом у цьому є забезпечити мінімальний слід людини на маршрутах навколишнього середовища. Започатковано такий вид туризму з метою ознайомлення та збереження навколишнього середовища, природніх багатств. Популяризація екологічного туризму має за мету привернути увагу людства до проблем пов'язаних з охороною природи. Такий вид діяльності сприймається як відносно молодий. Однак в процесі стрімкого розвитку він набув нових забарвлень і зумів стрімко перетворитися у самостійну ланку бізнесу [1, с. 132].

До екологічного зазвичай відносять наступні види туризму:

- -природньо-пізнавальний, коли основною метою відпочинку є відвідування автентичних, красивих та цікавих природніх об'єктів, спостереження за флорою і фауною;
- активний туризм – подорожі на транспорті, рухоме мускульною силою, в тому числі пішки, а також на лижах, сноубордах, велосипедах, байдарках, ратфах ін.;

- сільський туризм – відпочинок в сільській місцевості;
- пікніковий туризм – наприклад відпочинок на березі водойми з метою купуватися, позагоряти, а заодно і погуляти по лісі, порибалити, пограти у волейбол тощо.

1.2. Ефективні концепції сталого туризму в Україні

В Україні найбільш перспективним можна вважати розвиток сільського туризму (greenruraltourism), або агротуризму (agrotourism, farmtourism), як різновиду екологічного туризму. Дані види я вважаю такими, які сміливо можна віднести до екологічно безпечних, так як вони не шкодять довкіллю і навіть більше, сприяють його захисту й збереженню.

На моє власне трактування сільський туризм – це активна чи пасивна діяльність за межами міста, що безпосередньо здійснюється в сільській місцевості чи прилеглих околицях; даний вид туризму задіює сільськогосподарську діяльність фермерських угідь. Сільський туризм передбачає, що подорожуючі будуть проживати в фермерських (сільських) садибах, перебуватимуть у природному середовищі, будуть ознайомлюватися зі звичаями, традиціями культурою краю. Туристи також мають нагоду бути активно задіяними в фермерській діяльності, практично пізнавати це ремесло, навчатися місцевого колориту і стилю життя. Це захопливий, свіжий і неординарний відпочинок саме для місцевого населення. А для іноземних туристів, які не тільки відвідують Україну, але й українське село, цей вид туризму може бути подвійним автентичним досвідом.

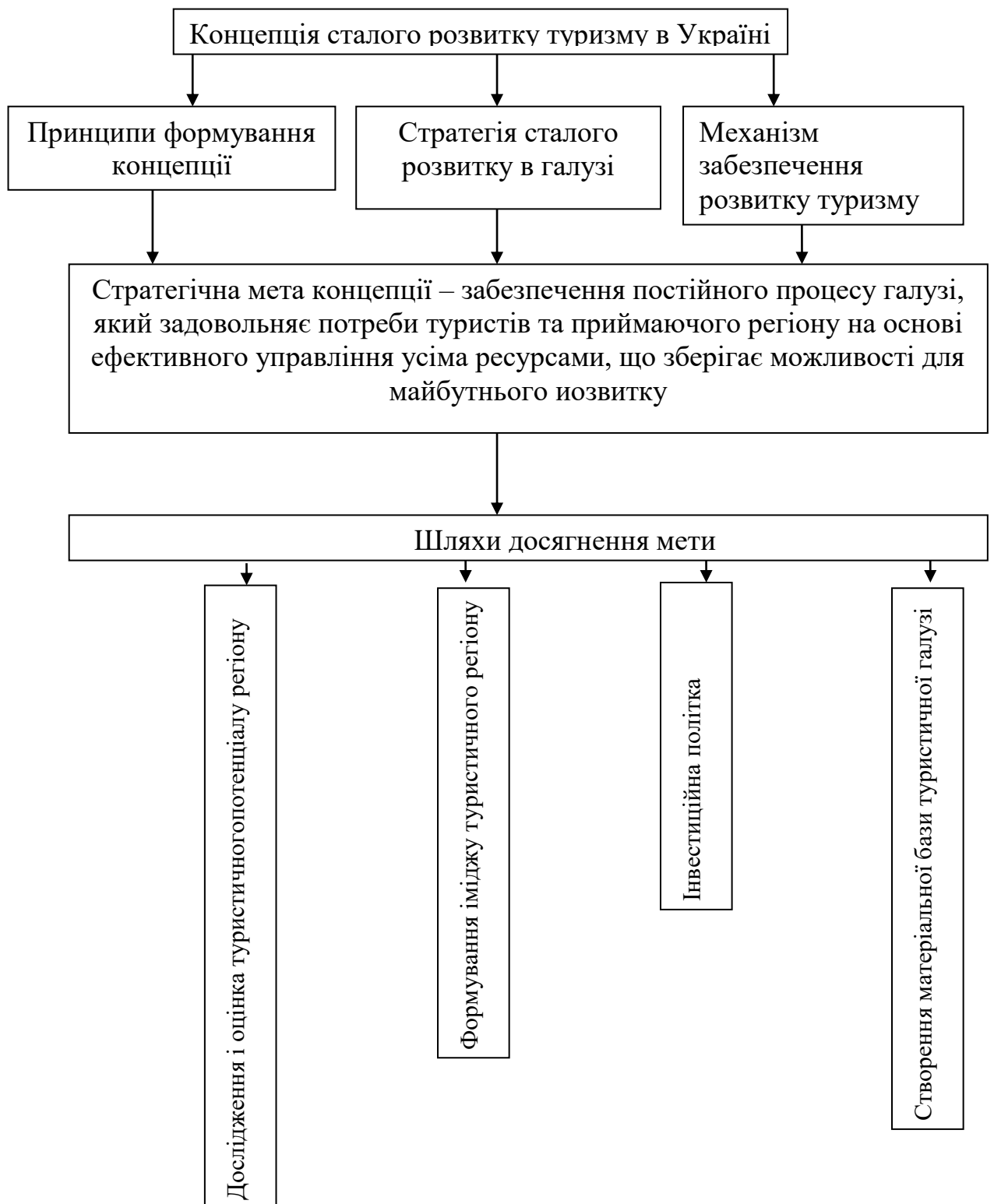

Рис. 4. Концепція сталого розвитку туризму в Україні

Сформовано автором

Відпочинок на фермі відноситься до заходів, що проводяться на приватних сільськогосподарських землях, які можуть включати мисливство

та рибальство, проживання, освітню діяльність тощо. Агротуризм - це комерційна підприємницька діяльність на роботі ферми, ранчо, або сільськогосподарських заводах, що проводиться для задоволення відвідувачів, і одночасно створює додатковий дохід для власника.

Агротуризм і природно-туристичні підприємства можуть включати:

Відпочинок на свіжому повітрі (риболовля, полювання, вивчення дикої природи, катання на конях).

Навчальний досвід (екскурсії по консервній промисловості, кулінарні заняття або дегустація вин).

Розваги (свята збору врожаю або танців амбарі).

Послуги готельного господарства (перебування на фермі, екскурсії або послуги з технічного обслуговування).

Прямі продажі на фермі (операції u-risk або придорожні стенди).

Що таке операції u-risk? Сучасне фермерство вже давно вміщає в собі не тільки вирощування і продаж продуктів землеробства і фермерських угідь. Сьогодні це активний майданчик для туристичної діяльності. Серед багатьох туристично-фермерських послуг виокремлюється u-riskоперації. Хоч і має воно досить незвичну іноземну назву, та його слід просто розуміти як «забери сам». Поширюється така течія серед промислових рослинницьких угідь з тих безпосередніх причин, що воно приносить додатковий дохід, тим самим власники пожинають винагороду, одночасно це сприяє поінформованості сільського населення. Багато фермерських угідь пережили переваги U-Risk тенденції протягом останніх десятиліть і використовують його як спосіб збереження стійкості, тим самим підтримують екологічний розвиток. Також це дає можливість допитливим учасникам цієї тенденції цінного досвіду. Адже всі бажаючі, зацікавлені забрудненні своїх рук і вивченні того, звідки приходить їхня їжа - можуть самостійно це спробувати.

Рис. 5. Різновиди агротуризму

Розроблено автором

Аграрний туризм, хоч і тісно пов'язаний з сільським, все ж вважається дещо вузким поняттям і він більше є різновидом сільського туризму. Агротуризм є частиною великої промисловості, яка називається сільським туризмом, що включає курорти, ринки фермерів поза межами об'єктів, неприбуткові сільськогосподарські тури та інші види відпочинку та гостинності, які залучають відвідувачів до сільської місцевості.

Пропоную з'ясувати тонкощі відмінностей між цими поняттями. Сільський туризм відрізняється від агротуризму двома способами. По-перше, підприємства сільського туризму не обов'язково відбуваються на фермі або на ранчо, або на сільськогосподарському підприємстві, вони не створюють додаткового доходу для сільськогосподарського підприємства.

Розвиток саме цих варіантів туризму дозволить вирішити деякі українські необхідні проблеми села. Для прикладу підвищити рівень зайнятості

сільськогосподарського населення, збільшити рівень їх доходів, поліпшити благоустрій сільських територій та інфраструктури села, відродити локальні народні звичаї і традиції. Зелений туризм має достатньо позитивного впливу на економічний розвиток місцевості. Окрім підприємницьких зисків і поповнення бюджету за рахунок податків він також значною мірою впливає на вирішення соціально-економічних проблем сіл в яких він розвивається. Це відбувається за рахунок туристичних потоків, які напряму мають вплив на розвиток місцевого благоустрою.

Особливим напрямком екологічного туризму є створення екологічних готелів. Основні відмінності еко-готелів від інших їх видів «полягають у тому, що екологічні готелі функціонують за принципом гармонійного сусідства з природою, не забруднюючи навколишнє середовище продуктами життєдіяльності туристів» [2, с. 57]. Такі готелі є в Україні, знаходяться в більшості в західному та центральному регіонах.

Сьогодні екологічний туризм – це особливий вид туризму в Україні. Справа в тому, що він може розвиватися успішно навіть при загальному економічному спаді. Саме тому, я вважаю, що цей вид туризму заслуговує на чітку увагу і серйозні кроки для вдосконалення й розвитку. І цих дій слід вжити не тільки з боку адміністративних органів, але також безпосередньо з боку самого населення.

Не дивлячись на те, що на сьогоднішній день сучасний екологічний туризм знаходиться в стані «зародка» і тільки починає дозрівати, попит на нього існує не тільки з боку іноземців, а й наших співвітчизників. Тримаю надію, що згодом велика кількість туристичних фірми почнуть здійснювати свою діяльність, задіюючи цей тип туристичного напрямку. Сподіваюсь також зовсім скоро побачити, як клієнтам пропонують відпочинок, що є екологічно-дружнім, не суперечить екологічним принципам, сприяє розвитку і відпочинку туристів, однак, при цьому навчає і стимулює туристів берегти навколишнє середовище, робити мінімальний вплив на природу з максимальним психологічним задоволенням. Можливо, в недалекому

майбутньому завдяки цьому виду відпочинку люди почнуть відкривати для себе нове бачення про красу природи, яку, на жаль, за масою людського впливу стає все менше і менше.

Таким чином, сучасна концепція екологічного туризму робить акцент на певних основних елементах:

- обов'язковості збереження природного і культурного спадку,
- біотичної різноманітності,
- поліпшення екологічного, соціального і економічного стану регіонів, які відвідують еко туристи.

Екологічний туризм повинен стати взірцем для переорганізації, екологізації всієї індустрії туризму. Сталий екологічно-урівноважений туризм вартий стати не тільки філософією, але й провідною управлінською стратегією розвитку туризму.

Висновки до розділу 1

В рамках дослідження основ формування стратегії сталого розвитку в туризмі було сформовано визначення «стратегії сталого розвитку» - це тип розвитку, який гарантує рівновагу між економічним зростанням, турботою про навколишнє середовище та соціальним добробутом. Також, існує пояснення, що сталий – це такий тип розвитку, що завдає мінімальну шкоду навколишньому середовищу або зовсім не завдає їй шкоди, і тому може тривати довго.

Було представлено загальний алгоритм та етапи формування і стратегій сталого розвитку в туризмі, а також їх безпосередньої реалізації в туризмі в Україні.

З'ясовано, що під впливом сталого розвитку в туризмі виникає новий вид – екологічний. Це один з перспективних видів туризму, що постійно набирає темпів розвитку. Чисельність його прихильників в останні роки

безперервно зростає в усьому світі, а екологічна діяльність набула динамічного розвитку.

Попередній аналіз дозволив зробити висновок, що сутність екологічного туризму полягає в організації відпочинку в максимально стійкому виді. Головним аспектом у цьому є забезпечити мінімальний слід людини на маршрутах навколишнього середовища. Започатковано такий вид туризму з метою ознайомлення та збереження навколишнього середовища, природніх багатств. Подальший розвиток цього виду туризму пов'язують з досить привабливими перспективами перебудови економіки, що стимулює зростання інших галузей: транспорту, зв'язку, торгівлі, будівництва, сільського господарства, виробництва товарів широкого споживання.

Розділ 2. Ефективність новітніх програм екологічного туризму в Україні

2.1. Запровадження екологічно орієнтованих видів туристичної діяльності

З початком другого десятиліття двадцять першого століття екологічність стала потужним трендом і одним з базових орієнтирів розвитку суспільства. У світі з'являється все більше екологічних проблем. Тому люди з різних куточків світу все більше впроваджують у свій стиль життя екологічні звички і підходи. Хвиля екологічності привертає велику увагу тієї частини населення, що задіяна в індустрії туризму. Сталий розвиток викликає першочергову актуальність. Працівники цієї сфери формують нові програми, які б, перш за все, базувалися на стійкості і збереженні використовуваних ресурсів довкілля. В ту саму чергу вони досконалюють систему подорожей і застосовують альтернативні, тобто екологічно-стійкі способи здійснення туристичної діяльності.

На сьогоднішній день найяскравішим проявом такої альтернативи, безсумнівно, можна вважати екопоселення. Провівши дослідження, виявилось, що перші екопоселення виникли більше двадцяти років тому у Великобританії. Вони стали однією з перших спроб сучасних людей збудувати власну модель стійкого природного життя. Така модель поєднує в собі найбільш важливі принципи екологічності.

Серед них великого значення мають наступні:

- збереження ресурсів природи;
- забезпечення високого рівня якості життя населення;
- використання екологічних технологій;
- життя людини - невідривна складова сфери природи.

Однак варто відзначити, що поняття екопоселення як моделі, що прямо пропорційна проекологічному способу життя суспільств є достатньо розмитим.

Екопоселення – це поселення, в яких створюються усі необхідні умови для проживаючих, які прагнуть створити екологічно-стійку модель життя. Це бувають нові поселення або відновлені сільські населені пункти. Такий сучасний стиль проживання є прикладом сталого розвитку. Вони формують в собі одні з фундаментальних принципів.

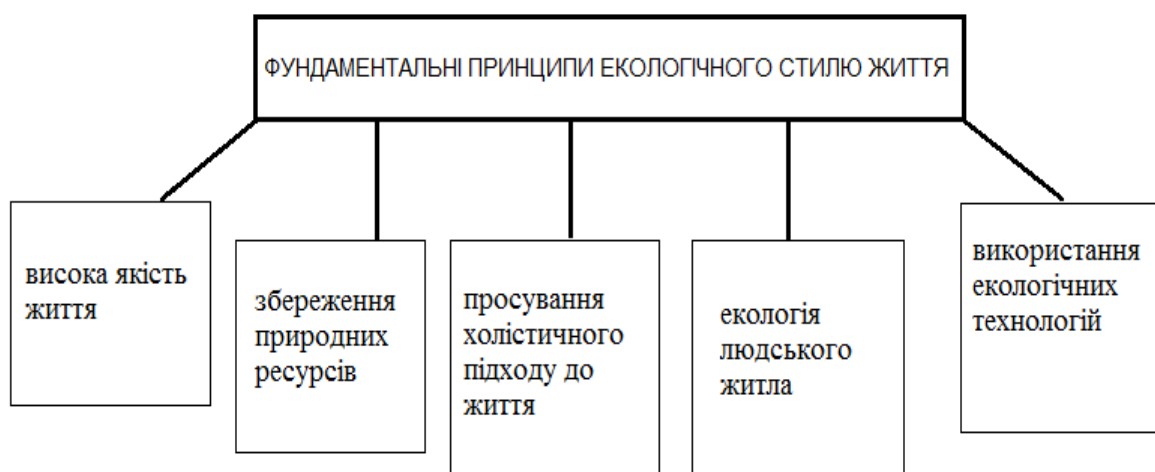

Рис.6. Принципи екологічного стилю життя

Розроблено автором

Екопоселення – це громада, яка перефокусувала базові вектори своєї життєдіяльності. Це повноцінна капсула самостійно організованого суспільства, яке створює своє життя з новими цінностями і цілковито альтернативними принципами. Це такі принципи, як: відповідальність, взаємодопомога, свідомість, турботливе ставлення до природи і один до одного. Екопоселення з кожним роком поширюються на всіх континентах, і починають з’являтися у різних куточках планети. Сьогодні вони охоплюють

вже чотири сфери життєдіяльності: екологічний, культурний, соціальний і духовний.

На сьогоднішній день поселення екологічного типу діють на трьох континентах – в Азії, Америці, бачок країнах Європи. Україна також займає лави серед тих, хто застосовує ці сучасні підходи екологічного життя. В точках планети, де екологічні поселення набули найбільш стрімкого розвитку розробили основні всезагальні принципи [18, с. 19-20].

Мешканцям такого виду поселень варто:

- здійснювати обмін технологіями,
- дотримуватися розумного споживання ресурсів,
- займатися органічним землеробством,
- задіювати використання екологічно чистих технологій.

Всі екопоселення-наступники активно наслідують знання і досвід вже досвідчених структур. Приміром саме американські екопоселення започаткували світовий тренд на альтернативні природні джерела енергії. А зараз вже весь світ активно починає забезпечувати життєдіяльність населення за рахунок води, вітру і сонця. При цьому добуту енергію частково віддають на продаж, а це постачає додаткові фінанси для екопоселень. А також, люди що ведуть еко-дружній спосіб життя часто їздять на автомобілях, що можуть бути заправлені рапсовою олією, спиртом або воднем.

Приклад екопоселень беззаперечно стверджує, що навіть сучасна людина здатна жити в природному докiллі, при цьому раціонально використовувати його ресурси і дбайливо, без шкоди, ставитися до докiлля.

Використовуючи той же контекст, цікаво відмітити і «споживацький мінімалізм». Таке явище досить активно пропагується екопоселеннями – свідомі дії до того, щоб збалансувати свій екологічний слід на Землі. Тобто зменшити кількість ресурсів, якими в середньому користується одна людина в кожній країні. Як назвала це щесловом «забирає». Жителі екопоселень займаються фермерським господарством і стараються обмежити споживання

магазинних продуктів. Бо ж таке виробництво дуже часто шкодить навколишньому середовищу.

В таких умовах власники екопоселень були змотивовані тим, аби значно поширити пермакультуру і органічне землеробство на своїх ділянках. Суть цього в тому, щоб вирощувати власні сільськогосподарські продукти і незаподіювати шкоду природі пестицидами чи іншими хімічними речовинами.

Деякі екопоселення вдосконалюються значно швидше за інших. Їх можна назвати тими, що йдуть на крок попереду. Справа в тім, що вони почали вводити екологічні технології у всі сфери, де це можливо. Хочеться зазначити, що Україна виступає однією з лідерів ідей течії. У нас в країні застосовується будівництво житла з дерева, соломи та каменю. Традиційно для наших предків – новітнє актуальне рішення сучасних українців.

Особливості екопоселень:

1. Екопоселення по всьому світу жваво діляться одне з одним екологічними технологіями.

Наприклад, вся електроенергія яку споживають в спільноті виробляється з природних джерел енергії – вітру, води і сонця. Такої кількості енергії вистачає настільки, аби покрити потреби і в додаток продати значну її частину.

Вже сьогодні сучасні технології дозволяють людству жити на Землі, не забруднюючи природу і не викидаючи в атмосферу надмірну кількість вуглекислого газу. Через діяльність людини вміст CO₂ в атмосфері планети зараз у кілька разів перевищує максимальний показник за останні 160 000 років. Таке призводить до виникнення парникового ефекту і, як наслідок, до глобальних природних катаклізмів [24, с. 22]. Але "систему" така інформація все ж не хвилює.

2. Екослід.

Більшість людей не замислюються над тим, у що обходиться Землі те, як вони живуть і що споживають. У середині дев'яностих років екологі

підраховали, що на кожну людину нашої планети припадає 1,8 гектарів землі, якщо поділити її порівну між усіма жителями [3, 134-136]. Після того вони сформували поняття "екологічний слід людини". Це означає скільки ресурсів в середньому використовує на Землі один індивід в кожній окремо взятій місцевості. Користуючись природними ресурсами, продуктами, енергією, користуючись транспортом, ми віднімаємо від природи певну площу, на якій все це виробляється.

У екопоселеннях ж люди осмислюють свій вплив на природу і вмотивовано намагаються знизити власний рівень споживання до мінімуму. З'явився навіть такий термін – свідомий мінімалізм. Живучи в екопоселенні, людина може знизити свій екослід до 1 гектара [3, 140]. Таким чином, все більша кількість людей збільшують територію для живої природи.

3. У екопоселеннях активно застосовується органічне землеробство і пермакультура.

Пермакультура – наука про те, як вирощувати рослини, співпрацюючи з природою. Натомість людина виконує мінімум роботи і практично не втручається в природу, і при цьому отримує максимум віддачі. Одним з принципів пермакультури є не перекопування ґрунту. Таким чином родючість ґрунту зберігається і її кількість навіть збільшується.

Підсумовуючи, не буде перебільшенням сказати – сучасні екопоселення один з найбільш радикальних шляхів до сталого розвитку. Однак, в той же час і найбільш дієвий та ефективний спосіб, для того аби хоча б локально зменшити негативний відбиток діяльності сучасного суспільства на природу. Неспроста екологічний рух ще часто звуть рухом «назад у майбутнє» – адже таке прагнення людей виявляється у тому, аби добути втрачену єдність з природою, співіснувати з нею в гармонії і не експлуатувати її заради задоволення особистих потреб.

2.2. Ефективне використання ресурсів в туристичній діяльності

Повертаючись до альтернативних видів джерел електроенергії, про які йшла мова в першому підпункті другого розділу роботи, хочеться акцентувати увагу на природніх джерелах енергії. Слід відмітити важливість природніх джерел енергії на сучасному етапі розвитку людства, акцентуючи увагу на їхньому впливі і внеску в глобальні енергоресурси. Варто з'ясувати, чому світові лідери обрали саме такий напрямок використання енергії, а мешканці екопоселень імплементують це у свій стиль життя.

Протягом тисяч років людство спиралося на спалювання викопного палива для виробництва енергії. Але в сучасному світі, використання нафти, газу та вугілля для наших потреб енергії стає проблемою. Зміна клімату є одним з найбільших екологічних проблем, з якими ми коли-небудь стикалися, і головною причиною цього є наша залежність від викопного палива. Спалювання вугілля, нафти та інших викопних видів палива є основним засобом, за допомогою якого ми виробляємо електроенергію, але це також призводить до великих концентрацій забруднюючих речовин в нашому повітрі і воді. Саме тому над слід перефокусувати свою увагу на відновлювані ресурси енергії, які водночас є більш стійкими.

Рис. 7. Альтернативні види джерел енергії

Сформовано автором

Енергія, така як сонячна енергія, енергія вітру та енергія води виробляється з природних джерел енергії та на відміну від викопного палива, ці джерела енергії ніколи не закінчуються. Екологи наголошують на важливості відновлюваних джерел енергії, оскільки вони являють собою чисту енергію з меншим впливом на природу. Чисті джерела енергії також коштують менше: джерело живлення є безкоштовним, а для встановлення вітрової турбіни або сонячної батареї коштує менше, ніж для буріння нафти. Вітер і сонце не зникають при використанні, оскільки вони постійно відновлюються. Гідроелектростанції на греблях і річках можуть генерувати значну кількість електроенергії і продовжуватимуть це робити, поки вода продовжуватиме текти. Завдяки значно меншому впливу на навколишнє середовище, використання відновлюваних джерел енергії допомагає захистити нашу планету, значно зменшивши кількість викидів вуглецю, які ми виробляємо.

Джерелами енергії, що походить від вітру займається вітроенергетика. Це така галузь альтернативної енергетики, яка спеціалізується на перетворенні енергії вітру в електричну. Щоб найкраще використовувати вітряну енергію, важливо досконально розуміти добові та сезонні зміни вітру, зміну швидкості вітру в залежності від висоти над поверхнею землі, кількість поривів вітру за короткі відрізки часу, а також статистичні дані за останні хоча б двадцять років[20].

За період останніх років можна помітити, як використання енергії вітру для отримання електроенергії стає все більше популярним. На багатьох сприятливих для цього місцевостях створюють вітряки широкої потужності. Вітряки встановлюють на територіях, де віють систематичні й сильні вітри. Позитивно спостерігати, як динамічно зростає кількість і якість таких двигунів. З кожним роком злагоджено вдосконалюється серійне виробництво.

Вітроенергетика має оптимальний потенціал розвитку в Україні. В 2000 році в Україні працювало вже 134 турбіни та закладено близько 100 фундаментів під турбіни потужністю 100 кВт. Найбільш активними в країні

функціонують Трускавецька ВЕС і Новоазовська ВЕС – проектною потужністю у 50 МВт . На сьогодні серед країн Європи Україна пасідає почеснетринадцятемісцеза потужністю своїх вітряних електростанцій[14, с. 34-39].

Інститутом відновлюваної енергетики НАН України складена карта вітроенергетичного потенціалу країни. Найбільш привабливими регіонами для використання енергії вітру є прибережжя морів - Чорного та Азовського, гірські райони Карпатських гір, а також області Херсонська, Одеська і Миколаївська.

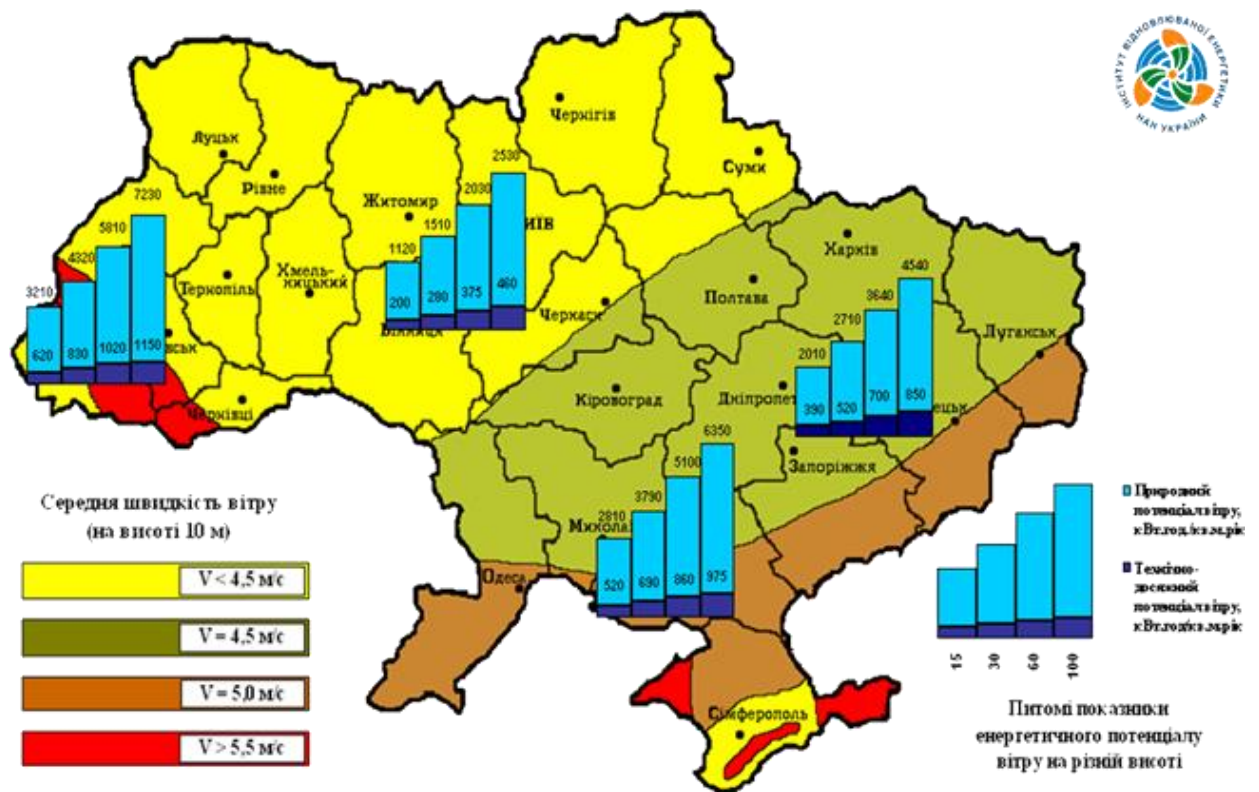

Рис. 8. Карта енергетичного потенціалу вітру в Україні.

Сформовано на підставі інформації про вітроенергетику одержану державним агентством з енергоефективності та енергозбереження України[20].

Водні енергетичні ресурси включають отримання енергії з озер і річок, енергію океану в її різних формах і енергетичні технології, які використовуються завдяки перевагам солоної води.

Гідроенергетика використовує кінетичну енергію води, коли вона падає під дією висоти. Як правило, вода забита в озері або резервуарі випускається через турбіни і генератори для виробництва електроенергії. Гідроенергетика є основним елементом електроенергії з самого початку електричного віку. Яка б висока не була її ефективність, однак на цей час спостерігається дуже мало потенціалу.

Щодо ситуації в Україні, то гідроенергетика має достатньо потенціалу використання водних ресурсів. Їхня кількість складає близько двадцяти восьми відсотків загального енергетичного потенціалу країни. Найбільші можливості розвитку зосереджені у західних регіонах країни. Малі ГЕС можуть стати повноцінною основою енергозабезпечення для закладів туристичної індустрії в Західній Україні [20].

Різноманітні заклади розміщення, послуг харчування і оздоровчі заходи мають змогу використовувати енергію екологічним шляхом, тим самим підтримувати сталий розвиток у своїх діяльності.

Енергія сонця, безсумнівно одна з найкращих альтернативних джерел сучасності. Велика її перевага в тому, що отримувати цю енергію можна допоки сяятиме Сонце. Можливі природні види використання енергії сонця:

Теплота може бути використана для пасивного опалення будівель і води.

Затінення - це блокування прямого сонця. Це один з найважливіших елементів для природного охолодження.

Радіантне охолодження – відбувається за період відсутності сонця. Він ефективно впливає на очищення простору вночі.

Денне світло - використання природного світла може значно сприяти зменшенню кількості штучного світла, необхідного для освітлення будівель.

Фотохімічні реакції від сонця рослинами, тваринами і матеріалами створюють зміни в кольорі, формі і рості. Теплиця може забезпечити їжу та тепло.

Електрична потужність отримується безпосередньо від сонця за допомогою фотоелектричних елементів, потенціал якого стає більш доцільним з кожним днем.

Енергія сонця є чи не найбільш бажаною для використання підприємствами туристичній індустрії. Справа в тім, що вона має широкий спектр застосування, і може бути в нагоді різноманітним закладам. Все частіше заклади харчування і розміщення поміщають сонячні панелі на своїй території. Цим самим вони економлять на споживанні електроенергії, використовують природні джерела енергії. Одночасно такі підприємства стають задіяні в поширенні сталого розвитку. Підприємства, що займаються сільським туризмом, агротуризмом і різноманітним активним туризмом (до прикладу гірсько-лижні курорти) використовують енергію сонця також для споживання енергії, а також для вирощування продуктів харчування і підтримки тепла в приміщеннях екологічним ресурсом Сонця.

Висновки до розділу 2

В рамках дослідження новітніх програм сталого розвитку в туризмі було встановлено, що хвиля екологічності привертає велику увагу працівників індустрії туризму. Сталий розвиток викликає першочергову актуальність. Лідери цієї сфери формують нові програми, які б, перш за все, базувалися на стійкості і збереженні використовуваних ресурсів довкілля. В ту саму чергу вони вдосконалюють систему подорожей і застосвують альтернативні, тобто екологічно-стійкі способи здійснення туристичної діяльності.

Виявлено, що на сьогоднішній день найяскравішим проявом такої альтернативи, безсумнівно, можна вважати екопоселення. Провівши

дослідження, з'ясувалось, що перші екопоселення виникли більше двадцяти років тому. Вони стали однією з перших спроб сучасних людей збудувати власну модель стійкого природного життя. Така модель поєднує в собі найбільш важливі принципи екологічності. Підсумовуючи, слід сказати – сучасні екопоселення найбільш радикальний і водночас один з найбільш дієвий шляхів до сталого розвитку в туризмі.

Слід відмітити також важливість природних джерел енергії на сучасному етапі розвитку. Все більше працівників туристичної індустрії акцентує увагу на ефективності використання природних джерел енергії у діяльності своїх підприємств, а також на їх внеску в глобальні енергоресурси. Попит на такий тип енергоресурсів з кожним роком зростає, тим самим підвищує стійкий розвиток туристичної сфери.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАСАД ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

3.1. Основні принципи екологічного туризму та їх потенціал здійснення в Україні

Туризм – багатостороннє явище, яке поєднує в собі соціальні, економічні, екологічні та культурні аспекти. Туристична галузь має потужний потенціал для сталого розвитку, тісно взаємодіє з іншими галузями народного господарства, є однією з найбільш перспективних, динамічних та прибуткових в світовій економіці. Питома вага туризму у світовому ВВП складає близько 10%, на долю міжнародного туризму припадає 6% загального обсягу світового експорту та близько 30% світового експорту послуг. Кожне одинадцяте робоче місце у світі припадає на туристичну сферу послуг. За даними Всесвітньої туристичної організації ООН (UNWTO), якщо у 1950 році кількість міжнародних туристів у всьому світі становила 25 млн., то у 2015 році чисельність міжнародних туристів перевищила 1.18 млрд. осіб [4, с.30-32]. У найближчі десятиліття цей показник зростатиме, і за прогнозами UNWTO до 2030 року очікується збільшення міжнародних туристичних прибутків до 1.8 млрд. [58]. Одним із перспективних секторів туристичної індустрії є екотуризм. Внаслідок загострення екологічної ситуації та зростання популярності ідей охорони навколишнього середовища серед масових туристів виник попит на так звані «зелені» подорожі. За офіційними статистичними даними ВТО, вони займають сьогодні від 7-20% загальних поїздок. Темпи росту зеленого туризму оцінюються від 10% до 30% в рік, а його частка в доходах міжнародного туризму сягає 10-15%. Згідно з прогнозами ВТО, екологічний туризм входить до п'яти основних стратегічних напрямків розвитку туризму на період до 2020 року, саме тому дослідження тенденцій розвитку екотуризму в Україні набуває важливого значення та актуальності.

За останні роки туристична галузь в Україні почала розвиватись, що зумовило визнання туризму в Україні одним з пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку [24, с. 58-60].

Разом з тим, розвиток сфери туризму призвів до негативного впливу на стан навколишнього середовища. Саме тому останнім часом багато науковців у світі стало звертати увагу на проблеми сталого розвитку. 12 січня 2015 року Президент України П.О. Порошенко підписав Указ «Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020», в якій сталий розвиток України визначений як основний вектор, який передбачає проведення структурних реформ, зарахунок яких відбудеться підвищення стандартів життя. Україна має стати державою з сильною економікою та з передовими інноваціями. До десяти країн світу, які мають найкращі позиції за індексом сталого розвитку, належать Ісландія, Фінляндія, Швейцарія, Швеція, Норвегія, Люксембург, Данія, Канада, Ірландія та Австралія.

Умови сьогодення характеризують економіку України за індексом сталого розвитку як таку, що потребує активізації інноваційно-інвестиційного розвитку усіх галузей народного господарства. За сукупним показником національна економіка України займає 45 місце у світі серед 233 країн [3, с.95]. Екотуризм, основною ідеєю якого є гармонізація стосунків людини з навколишнім природним середовищем, турбота про збереження довкілля, що використовується в туристичних цілях та підвищення екологічної свідомості суспільства, є популярним і перспективним напрямком індустрії туризму. Аналізування літературних джерел за проблемою свідчить про існування значного різноманіття трактувань дефініції «екологічний туризм».

Україна має великий потенціал для розвитку екотуризму. Площа рекреаційних територій в Україні становить 12.8% території країни і розподіляється відповідно до природних особливостей регіонів: Карпатський, Придністровський, Донецько-Приазовський, Поліський, Причорноморський, Кримський [5, 10-15].

Зараз чисельність еко-туристів складає 140 тисяч на рік. Серед екскурсійних маршрутів найбільшою популярністю користується «фотосафарі» у кінному екіпажі або на спеціально обладнаних машинах достає копитних тварин, які пасуться напіввільно в заповідному степу. В 1984 році заповідник включене до Міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. Привабливим для туристів є Карпатський біосферний заповідник (загальна площа 57 880 га), який входить до мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО (Закарпатська область: Тячівський, Хустський, Виноградівський райони) – налічує 64 види рослин і 72 види тварин, занесених до Червоної книги України. Великою популярністю користуються Дунайський (Одеська область) біосферний заповідник, загальною площею 50250 га (563 види різних рослин, більше 200 видів птахів, близько 120 видів водоплаваючих птахів, 100 видів риби) та Чорноморський біосферний заповідник (знаходиться на території Херсонської і Миколаївської області), загальною площею 100 га (близько 700 видів рослин, 309 видів птахів, 83 види риби).

Головною ідеєю екологічного туризму є насамперед турбота про навколишнє природне середовище, що використовується в туристичних цілях. Еко-туризм сприяє мінімізації шкідливого впливу туризму на навколишнє середовище, сприяє охороні природних, культурних та історичних цінностей, сільських теренів, які повинні служити люду.

Основними функціями екологічного туризму є:

- отримання туристами загально-культурних та наукових екологічних знань;
- соціалізація світогляду туристів шляхом формування їх екологічної культури, формування толерантного ставлення до незнайомих культур та етносів, до їх традицій;
- збільшення інвестицій в охорону природи.

Розвиток ремесел на основі аналізування літературних джерел можна виділити принципи екологічного туризму: екологічний; гео-екологічний; екостабілізуючий; інтелектуально-освітній; соціально-етичний; етно-екологічний; економіко-розвиваючий.

Україна багата на різноманітні природні туристичні ресурси, що є важливою передумовою розвитку екологічного туризму. Це кліматичні, біологічні, гідрологічні, ландшафтні ресурси, джерела мінеральних вод, лікувальні грязі та ін. Загальна площа земель, придатних для рекреації і туристичного використання, займає 9.4 млн. га, що становить 15.6 відсотків усієї території України. З них 7.1 млн. га припадає на рівнинні рекреаційні території, 2.3 млн. га - на гірські (1.9 млн. га - на Карпати і 0.4 млн. га - на Кримська гори). Умовно придатна для туристичного використання – 7.8 млн. га.

Найсприятливіший для рекреації клімат характерний для Причорноморської частини України. Завдяки взаємодії сухих степових і теплих вологих морських повітряних мас тут створюється специфічний, корисний для здоров'я мікроклімат. Сумарна кількість сонячних годин становить 2500 на рік, а річна сума температур - понад 10 градусів - 2800-3600 годин на рік. Середня липнева температура коливається в межах +21,5-+23°C. Річна сума опадів - близько 400 мм за рік. Особливо цінний для рекреації субтропічний клімат південного берега Криму, для якого характерна тепла і волога зима та жарке і сухе літо, ще й гори захищають від проникнення холодного арктичного повітря. Море, яке влітку нагрівається до +24 - +28°C (прибережні води), теплий клімат приваблюють сюди багато туристів. Щороку кількість, придатних для купання днів в середньому складає 180. Завдяки цим чинникам вся приморська територія України має великі можливості щодо розвитку еко-туризму та й туризму взагалі.

Іншим природним туристичним ресурсом нашої країни є її ліси. Загальна площа лісового фонду України становить 10 млн. га (15% усієї

території країни). Найбільша лісистість спостерігається на Поліссі і в Карпатах, менша - в Кримських горах. Основними лісоутворювальними породами є сосна, смерека, дуб, граб, бук. Найціннішими для туристичного використання і оздоровлення є соснові (Полісся) та смерекові (Карпати) ліси. Перебування в них позитивно впливає на дихальну, кровеносну й імунну системи, має заспокійливе дію, підвищує тонус. Ліси виділяють велику кількість аерозолів. Їх кількість залежить від стану погоди і лісоутворювальних порід. Наприклад, за перший сезон сосна виділяє 5-15 кг/га аерозольних сумішей. Вони позитивно впливають на шкіру, обмежують розмноження у повітрі шкідливих бактерій і грибків. Аерозолі, які знищують шкідливі бактерії, називаються фітоцидами.

Мінеральні води є по всій території України, та найбільше їх на Закарпатті, в Луганській, Дніпропетровській, Полтавській, Рівненській областях, трохи менше в Івано-Франківській, Харківській, Житомирській, Вінницькій та Хмельницькій. Цілющі лікувальні властивості мають води Передкарпаття (Моршин, Східниця, Трускавець). У нашій країні є різноманітні види мінеральних лікувальних вод: вуглекислі води - в районі Карпат і Полісся, сірководневі й бромисті - у Передкарпатті і Криму, хлориднонатрієві - на Закарпатті та на півдні України, родонові - у Житомирській і Вінницькій областях. На Закарпатті є родовища залізистих і миш'якових вод, сульфатні - на півдні України, натрієві - майже по всій території країни.

Великі запаси лікувальних грязей зосереджені на півдні України (Куяльницький, Хаджибейський, Шоболоцький, Тилігульський лимани, озера Гаплі, Саки). На їх базі діють курорти - Куяльницький, Хаджибейський, Кароліно-Бугаз, Євпаторія, Бердянськ. Тут лікують захворювання периферійної нервової системи, деякі шлунково-кишкові та гінекологічні захворювання, наслідки травм головного іспинного мозку, відновлюють рухливість органів опорно-рухового апарату. Грязеві курорти є також у Немирові, Моршині, Миргороді.

Великий туристичний потенціал мають Карпати і Кримські гори. Крім прекрасних краєвидів і чистого повітря, які є в Карпатах, тут є можливості для розвитку різноманітних видів гірськолижного спорту. Крим має чудові можливості щодо альпінізму і спелеології. Досить популярними, як у Кримських горах, так і в Карпатах, є звичайні мандрівки горами.

По всій території України розташовані різноманітні природоохоронні об'єкти. Це заповідники, заказники, національні і ландшафтні парки, пам'ятки природи, тощо.

Є багато природних територій і об'єктів, придатних для відпочинку. Це річки, озера (наприклад Шацькі), окремі скелі, каньйони і просто території з чудовими краєвидами.

Якщо природа України має великий потенціал для розвитку екотуризму, то соціально-економічний потенціал нашої країни для розвитку цього виду туризму дуже незначний. Такий чинник, як низький рівень екологічної свідомості туристів, є причиною багатьох варварських вчинків і свідчить про неготовність населення займатися екологічними видами туризму. Відсутність кваліфікованих кадрів призводить до того, що мало хто з туроператорів хоче займатися цією діяльністю, а якщо хтось і береться, то його дії не зовсім відповідають принципам екологічного туризму. Ще одним чинником, який зменшує перспективи розвитку екотуризму в Україні, є недосконала законодавча база, яка відштовхує як внутрішніх, так і зовнішніх інвесторів. Закон України "Про туризм", державні стандарти з туристично-екскурсійного обслуговування та послуг населенню практично не торкаються питань екології і зменшення негативного впливу туристичних підприємств на довкілля.

За таких умов екологічний туризм хоч і розвиватиметься, проте досить повільними темпами. Втім, для підприємств, що надають туристичні послуги, має бути "золоте" правило: надання туристичних послуг не повинно супроводжуватися погіршенням характеристик природного довкілля

(засміченням території, витоптуванням рослинного покриву, пошкодженням і випалюванням чагарників і дерев тощо).

Екологічний туризм набуває усе більшого поширення у сучасному світі. Причому, темпи зростання популярності екологічного туризму прямо пропорційні темпам зменшення кількості незмінених природних та традиційних культурних ландшафтів. Існує два основні напрямки екологічного туризму. Відповідно до першого з них, головним об'єктом екологічного туризму є мало змінені природні території. Цей напрямок виник у США у середині 80-х років ХХ ст. в рамках організації туристських мандрівок у найбільш віддалені і неосвоєні регіони світу. Паралельно об'єктами екологічного туризму у США стали також місцеві національні природні парки. Другий напрямок розвитку екологічного туризму, який набув поширення насамперед в Європі, і в Україні зокрема, спрямований на відвідування, поряд із мало зміненими людською діяльністю природними територіями, і об'єктів традиційної місцевої культури. У зв'язку із зосередженням уваги на організації відпочинку насамперед у сільській місцевості, цей напрямок екологічного туризму у нас часто називають сільським або агротуризмом. Саме другий напрямок розвитку екологічного туризму є, на мою думку, найбільш перспективним, з огляду на стрімке скорочення кількості мало змінених природних ландшафтів, у тому числі і в Україні.

3.2. Пропозиції вдосконалення сталого розвитку для української індустрії туризму

Ознайомлення з сучасним станом туризму, стає очевидним, що в Україні сталий розвиток туризму перебуває на початковій стадії. Екологічні туристичні мандрівки організуються переважно на самодіяльному рівні, комерційна діяльність у цьому напрямку лише зароджується. Однак уже помітне виділення двох шляхів розвитку екологічного туризму –

"американського" та "європейського". Перший формується у вигляді організації спортивно-туристських подорожей в екстремальних природних умовах, другий - у формі організованого відпочинку у сільській місцевості із залученням до традиційної місцевої культури (в Україні цей вид туризму називають сільським зеленим).

Для сучасності постає проблема переспоживання. Це стосується щоденного життя суспільства. Це особливо торкається закладів надання послуг туризму, і не менше – учасників туризму. Практично кожен з нас так чи інакше, певну частину свого життя перебуває статусі туриста. І тому, ми безпосередньо несемо відповідальність за споживання продуктів та послуг протягом наших поїздок.

Частка споживання в туризмі дуже висока. Туризм набагато більше, ніж тільки туризм. Від інфраструктури та комунікацій до виробництва продуктів харчування та транспорту, значна вага туризму має високу економічну і екологічну роль. Такі умови надають йому відповідальність та право відігравати ключову роль у будь-яких рамках, що підтримують сталий та відповідальний розвиток економік та суспільств.

Український туризм має високий потенціал росту. Якщо туристичний сектор використає інновації та зміцнить партнерські зв'язки, які базуються на прихильності до позитивних змін, він може роз'єднати своє зростання від використання кінцевих природних ресурсів, щоб продовжувати зростати стабільно - і, таким чином, конкурентно. Природні ресурси знаходяться в основі конкурентоспроможності туризму України. Це цілком очевидно, адже Україна багата на природні ресурси. Їхнє різноманіття ставить їх у фокус туризму. Адже саме задіяння природних ресурсів дасть змогу динамічно і ефективно розвинути вітчизняний туризм. Ось чому варто присвятити частину увагу моніторингу впливу туризму на забезпечення сталого споживання та виробництва.

Головним важелем для покращення туризму в Україні на світовій арені є вдосконалення системи споживання та виробництва. В обох цих напрямках

державний сектор має особливу відповідальність за заохочення відповідальної поведінки споживачів у туристів і в той же час надавати цільове керівництво для постачальників туристичних послуг. Будь то традиційні туроператори або онлайн туристичні агенти, перед ними має поставати головна умова - виробляти «стабільно».

Туристи також несуть відповідальність, так само як і підприємства, оскільки стабільні моделі споживання тісно пов'язані зі сталим виробництвом. До прикладу у Європі - традиційно сильний ринок джерел - нове репрезентативне дослідження показало, що 61% опитаних заявили, що хотіли б зробити свої подорожі стабільними, але лише два відсотки фактично перетворюють свої добрі наміри на практику. Вказані бар'єри в основному включають занепокоєння щодо можливих додаткових витрат і відсутність відповідних продуктів.

На європейських туристичних ринках, туристи все більше хочуть знати, що стоїть за туристичним продуктом або послугою. Проте тільки поінформованість є недостатньою для туристів, зацікавлених у стійкості, щоб вони також діяли відповідно.

Стале споживання є одним із аспектів сталого способу життя. Такий спосіб життя впливає з усвідомлення того, що кожна людина не повинна споживати більше ресурсів, ніж (в середньому) доступних для всіх інших, поважаючи здатність Землі до регенерації. Подорож, що здійснюється привілейованою меншиною населення, непропорційно сприяє потеплінню клімату. Це виникає через споживання величезних обсягів ресурсів, руйнує навколишнє середовище та сприяє соціальній нерівності, суперечить стійкому способу життя.

Стале споживання починається у повсякденному житті. Одним з фундаментів є концепція «хорошого життя», яка зосереджує увагу на задоволенні потреб людини у відносинах, позитивних емоціях, відданості та досягненню цілей у змістовному контексті. Ті, хто задоволений у своєму повсякденному житті, можуть потребувати меншої компенсації під час

подорожі. Концепція достатності є ключовою - спроба стати більш незалежною від матеріальних ресурсів при задоволенні потреб. Це також включає уповільнення: перегляд відносин між «тут і там», між роботою і дозвіллям. Інші концепції включають справедливість, екологічно чисту поведінку та стратегічні закупівлі - від зміщення клімату та стійких туристичних продуктів до сувенірів.

Пропоную розглянути деякі поради і рекомендації туристам, з метою підтримки сталого стилю подорожей.

1. Уникайте літаки і катайтеся на потягах.

Туристам пропонують стати частиною нової тенденції «повільні подорожі» - подорожувати до меншої кількості місць, однак перебувати більше часу в кожній. Подорож на поїзді - це хороший спосіб зробити це. Ви не тільки відчуєте глибше відчуття місця, але й зменшите викиди вуглецю.

2. Скажіть ні використанню пластику.

Великий Тихоокеанський сміттєвий патч, закручена маса людського сміття, що простягається через тисячі кілометрів океану, включає в себе газильони викинутих пластикових пляшок і мішків, які займуть сотні років, якщо взагалі зруйнують морські екосистеми. І так, воно так само має вплив, навіть якщо ми знаходимося в Україні.

3. Підтримуйте реальну місцеву економіку.

Місцеві вироби і сувеніри не завжди дешевші, але придбання їх гарантує, що ваш внесок в економіку матиме більш прямий і позитивний вплив.

Існує багато досліджень щодо впливу туризму, більшість з яких зосереджується на місцевих ефектах у сенсі “найкращої практики” для туристичного бізнесу. Проте, вони лише незначною мірою, якщо взагалі не виключають, більш широкий вплив на громади. Наразі не вистачає великої кількості комплексних оцінок ризиків та впливів щодо сталого розвитку та поваги до прав людини, які б ефективно справлялися з реаліями людей у туристичних напрямках. Відповідно до цієї мети, будь-які нові та існуючі

ініціативи, партнерства, проекти та діяльність у сфері туризму повинні відповідати потребам сектору: туристів, постачальників послуг та всіх інших зацікавлених сторін сектору - при використанні меншої кількості природних ресурсів та / або більш ефективного їх використання. Успіх таких заходів може стати швидкопомітний і, таким чином, поліпшений завдяки надійному моніторингу впливу туризму.

Моніторинг туризму включає в себе:

- ефективність використання енергії та води,
- пом'якшення наслідків зміни клімату,
- відповідальне поводження з відходами,
- використання місцевих ресурсів,
- стале використання землі,
- захист біорізноманіття,
- гідну зайнятість населення.

Сприяючи інноваційним, стійким рішенням та найкращим практикам, які існують сьогодні, українці, які задіяні в сфері туризму, можемо підвищити обізнаність про реальні та позитивні наслідки туризму на місцях та надихнути громадських діячів та приватні компанії на дії. На мою думку, для цього варто прислухатися до ідей Програми Єдина Планета – Програма сталого туризму (Sustainable Tourism Programme). Програма розроблена Всесвітньою туристичною організацією ООН (UNWTO). 18 липня 2018 року, під час Політичного форуму ООН з питань сталого розвитку, Програма сталого туризму об'єднала зусилля з Програмою One Planet - Стале будівництво та будівництво для вивчення інноваційних рішень кругової економіки з високим потенціалом для досягнення цілі 12 Цілей сталого розвитку ООН до 2030 року. Зосередження уваги, розпалювання та зміцнення партнерських відносин між зацікавленими сторонами є важливим для прискорення прогресу у напрямку не тільки до цілі 12, а й до кількох інших, включаючи всі розглянуті на Форумі [58].

Програма сталого туризму демонструє силу посиленних та активних партнерств. Завдяки поєднанню знань, технічних можливостей та досяжності уряду, міжнародних організацій, бізнесу та наукових кіл здійснюється нагляд за діяльністю, що сприяє залученню приватного сектору та поінформованості про стратегії та практики реалізації Програм сталого розвитку. У той самий час поліпшується політика з використанням технічної експертизи та рекомендації з найкращої практики у сфері стійкості та етики туризму.

Для покращення рівня стійкості в українському туризмі, працівникам даної сфери варто сфокусуватися на основних чинниках росту. Три стовпи стійкого туризму підтримують всю його екологічну систему:

- Екологічно дружнє використання (скорочення, повторне використання, переробка);
- захист культурної та природної спадщини (відновлення історичних будівель або збереження зникаючих видів);
- надання матеріальних соціальних та економічних вигод для місцевих громад (від підтримки прав місцевих народів до підтримки справедливої заробітної плати працівникам).

З технічним прогресом, мисленням кругової економіки і правильними системами вимірювання, є сподівання, що в кінцевому підсумку туризму в Україні вдасться віднайти способи, які будуть балансувати зростання з використанням ресурсів. Фактично так виникає потенціал для того, аби створити ресурси для інших секторів і підтримати стійкість розвитку в країні.

Сектору туризму варто зосереджуватися на позитивних емоціях та потребах. Якщо маркетинг туристичної продукції містить інформацію про те, як вони сприяють задоволенню потреб хорошого життя, а також якщо б вони інтегрували уважність і дії до солідарності, це було б внеском у зміну цінностей і створювало шлях до сталого розвитку.

Висновки до розділу 3

Проаналізувавши основні напрямки розвитку екологічного туризму у світі, а також, беручи до уваги основні положення концепції "сталого розвитку", можемо зробити висновок, що екотуризм – екологічна діяльність, метою якої є пізнання особливостей мало змінених природних і традиційних культурних ландшафтів за умов збереження ландшафтного різноманіття.

В Україні сталий розвиток туризму перебуває на початковій стадії. Екологічні туристичні мандрівки організовуються переважно на самодіяльному рівні, комерційна діяльність у цьому напрямку лише зароджується. Однак уже помітне виділення двох шляхів розвитку екологічного туризму – "американського" та "європейського". Перший формується у вигляді організації спортивно-туристських подорожей в екстремальних природних умовах, другий – у формі організованого відпочинку у сільській місцевості із залученням до традиційної місцевої культури (в Україні цей вид туризму називають сільським зеленим).

Україна володіє достатніми екологічними ресурсами, використання яких, поряд із зростаючим попитом на туристичні послуги, закономірно призведе до інтенсифікації розвитку інфраструктури та територіальної організації екологічного туристичного сектору.

Сектору туризму варто зосереджуватися на позитивних емоціях та потребах. Якщо маркетинг туристичної продукції міститиме інформацію про те, як вони сприяють задоволенню потреб хорошого життя, а також якщо б вони інтегрували уважність і дії до солідарності, це було б внеском у зміну цінностей і створювало шлях до сталого розвитку.

Висновки

У випускній кваліфікаційній роботі узагальнено теоретичні положення та сформовано практичні рекомендації, що виявляється у розробленні науково-методологічних основ формування стратегії сталого розвитку туризмі. Отримані результати підтверджують актуальність проблематики дослідження, а реалізація мети та поставлених завдань дозволяє зробити такі висновки:

1. Виявлено, що сучасні умови життя вимагають розробку нових вдосконалених програми, які здатні підтримувати екосистему і в яких задіюються альтернативні, тобто екологічно-стійкі способи здійснення діяльності. Для цього застосовують підхід сталого розвитку. За загальносвітовим визначенням "Сталий розвиток - це розвиток, що відповідає потребам сучасності, не погіршуючи здатність майбутніх поколінь задовольнити свої власні потреби".

Сталий, його ще називають стійким – це такий тип розвитку, який гарантує рівновагу між економічним зростанням, турботою про навколишнє середовище та соціальним добробутом. Також, існує пояснення, що сталий – це такий тип розвитку, що завдає мінімальну шкоду навколишньому середовищу або зовсім не завдає їй шкоди, і тому може тривати довго.

2. Встановлено, що сталий розвиток викликає першочергову актуальність на сучасному етапі. Концепція сталого розвитку може бути інтерпретована багатьма різними способами, але в основі цього лежить підхід до розвитку, який базується на збалансованості різних, а часто і конкуруючих потреб, від усвідомлення екологічних, соціальних та економічних обмежень, з якими ми стикаємося як суспільство.

Лідери сфери туризму формують нові програми, які б, перш за все, базувалися на стійкості і збереженні використовуваних ресурсів довкілля. В ту саму чергу вони вдосконалюють систему подорожей і застосовують альтернативні, тобто екологічно-стійкі способи здійснення туристичної діяльності.

3. Зроблено висновок, що підхід до сталого розвитку може принести багато переваг у короткостроковій та середньостроковій перспективі, наприклад:

Здоров'я та транспорт. Замість їзди, перехід на прогулянку чи їзду на велосипеді для коротких поїздок заощадить вам гроші, покращує ваше здоров'я, до того ж є таким же швидким.

На соціальному рівні стійкість може сприяти розвитку людей, громад та культур, щоб допомогти досягти розумної та справедливо розподіленої якості життя, охорони здоров'я та освіти у всьому світі.

Вплив сталого розвитку може відбуватися на всі сфери життя, а отже і на туризм. З'ясовано, що під впливом сталого розвитку в туризмі виникає новий вид – екологічний. Це один з перспективних видів туризму, що постійно набирає темпів розвитку. Чисельність його прихильників в останні роки безперервно зростає в усьому світі, а екологічна діяльність набула динамічного розвитку.

4. В рамках дослідження основ формування стратегії сталого розвитку в туризмі було сформовано визначення «стратегії сталого розвитку» - це тип розвитку, який гарантує рівновагу між економічним зростанням, турботою про навколишнє середовище та соціальним добробутом. Також, існує пояснення, що сталий – це такий тип розвитку, що завдає мінімальну шкоду навколишньому середовищу або зовсім не завдає їй шкоди, і тому може тривати довго.

Так, під впливом сталого розвитку в туризмі виникає новий вид – екологічний. Це один з перспективних видів туризму, що постійно набирає

темтів розвитку. Чисельність його прихильників в останні роки безперервно зростає в усьому світі, а екологічна діяльність набула динамічного розвитку.

5. Проведений аналіз існуючих в науці і практиці методів оцінки ефективності стратегії сталого розвитку, дозволив зробити висновок, що екологічний туризм повинний обов'язково містити в собі елементи усвідомленого позитивного відношення до навколишнього природного середовища, а не тільки її використання, нехай навіть в активних формах, у своїх індивідуально значимих цілях.

Сучасне поняття екотуризму можна звести до набору принципів, застосованих до будь-яких видів туризму, зв'язаних із природою, у тому числі і досить «масовим».

6. На підставі проведених досліджень вдалося сформулювати основні принципи екотуризму:

1) Подорожі в природу, причому головний зміст таких подорожей — знайомство з живою природою, а також з місцевими звичаями і культурою.

2) Зведення до мінімуму негативних наслідків екологічного і соціально-культурного характеру, підтримка екологічної стійкості середовища.

3) Сприяння охороні природи і місцевої соціо-культурного середовища.

4) Екологічне утворення й освіта.

5) Участь місцевих жителів і одержання ними доходів від туристичної діяльності, що створює для них економічні стимули до охорони природи.

Сучасне розуміння екотуризму, орієнтація на досягнення стійкості як кінцевого результату багато в чому змушують переглянути традиційні уявлення про те, які види подорожей є екотуризмом.

7. У підсумку слід відмітити також важливість природних джерел енергії на сучасному етапі розвитку. Все більше працівників туристичної індустрії акцентує увагу на ефективності використання природних джерел енергії у діяльності своїх підприємств, а також на їх внеску в глобальні

енергоресурси. Попит на такий тип енергоресурсів з кожним роком зростає, тим самим підвищує стійкий розвиток туристичної сфери.

Очевидно, екотуристичними не можуть вважатися такі подорожі, при яких виконуються лише окремі принципи екотуризму, і безпосереднім результатом яких не є поліпшення охорони природного середовища.

8. Виявлено, що серед новітніх програм екотуризму виділяється поява екопоселення – це поселення людей, які прагнуть створити модель сталого життя. Провівши дослідження, виявилось, що перші екопоселення виникли більше двадцяти років тому у Великобританії. Вони стали однією з перших спроб сучасних людей збудувати власну модель стійкого природного життя. Така модель поєднує в собі найбільш важливі принципи екологічності.

Серед них великого значення мають наступні:

- збереження ресурсів природи;
- забезпечення високого рівня якості життя населення;
- використання екологічних технологій;

На сьогоднішній день поселення екологічного типу діють на трьох континентах – в Азії, Америці, багатьох країнах Європи. Україна також займає лави серед тих, хто застосовує ці сучасні підходи екологічного життя.

Деякі екопоселення вдосконалюються значно швидше за інших. Їх можна назвати тими, що йдуть на крок попереду. Справа в тім, що вони почали вводити екологічні технології у всі сфери, де це можливо. Хочеться зазначити, що Україна виступає однією з лідерів ідей течії. У нас в країні застосовується будівництво житла з дерева, соломи та каменю. Традиційно для наших предків – новітнє актуальне рішення сучасних українців.

9. Запропоновано розглянути наступні різновиди екологічного туризму, як найбільш перспективні для України. Такими можна вважати розвиток сільського туризму (greenruraltourism), або агротуризму (agrotourism, farmtourism). Дані види я вважаю такими, які сміливо можна віднести до екологічно безпечних, так як вони не шкодять довкіллю і навіть більше,

сприяють його захисту й збереженню. Розвиток саме цих варіантів туризму дозволить вирішити деякі українські необхідні проблеми села. Для прикладу підвищити рівень зайнятості сільського населення, збільшити рівень їх доходів, поліпшити благоустрій сільських територій та інфраструктури села, відродити локальні народні звичаї і традиції.

Слід відмітити також важливість природних джерел енергії на сучасному етапі розвитку. Все більше працівників туристичної індустрії акцентує увагу на ефективності використання природних джерел енергії у діяльності своїх підприємств, а також на їх внеску в глобальні енергоресурси. Попит на такий тип енергоресурсів з кожним роком зростає, тим самим підвищує стійкий розвиток туристичної сфери.

10. В підсумку дослідження виявлено, що в Україні сталий розвиток туризму перебуває на початковій стадії. Екологічні туристичні мандрівки організовуються переважно насамодіяльному рівні, комерційна діяльність у цьому напрямку лише зароджується. Однак, потенціал країни невід'ємно великий, а використання можливостей може достатньо швидко підняти розвиток туризму на вищий рівень.

11. Підсумок дослідження довів, що Україна володіє достатніми екотуристичними ресурсами, використання яких, поряд із зростаючим попитом на туристичні послуги, закономірно призведе до інтенсифікації розвитку інфраструктури та територіальної організації екотуристичної діяльності.

Концепція екотуризму підкреслює обов'язковість збереження природного і культурного спадку, біотичної різноманітності і покращення екологічного, соціального і економічного стану регіонів, які відвідують еко туристи. Екологічний туризм повинен стати взірцем для переорганізації, екологізації всієї індустрії туризму. Сталий еколого-зрівноважений туризм повинен стати не лише філософією, але й провідною управлінською стратегією розвитку туризму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрний екологічний туризм в країнах Центральної та Східної Європи // Матеріали міжнародного науковопрактичного семінару. – Стрий, 2014. – 132 с.
2. Арсеньєва Е.И. Экологический туризм: содержание и границы понятия / Арсеньєва Е.И., Кусков А.С., Жданова Л.К.// Туризм и устойчивое развитие регионов: Сб. науч. ст. – Тверь, 2015. – С. 196-210.
3. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф ; пер. с англ. ; под ред. Л.И. Евенко. – М. : Экономика, 1989. – 519 с.
4. Балацька Н.Ю. Імідж як фактор конкурентоспроможності готельного підприємства / Н.Ю. Балацька, Д.М. Кушнір // Молодий вчений. — № 11 (38). — 2016. — С. 551—554.
5. Барабась Д.О. Конкурентні переваги та ключові фактори успіху: спільне та відмінне // Управління підприємством: діагностика, стратегія, ефективність. Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, 23-25 листопада 2011 р. – Київ–Дніпропетровськ, 2011. – с. 10–23.
6. Баженов В.А. Інженерна екологія: Підручник з теорії і практики сталого розвитку / В.А. Баженов, В.М. Ісаєнко, Ю.М. Саталкін та ін.; За аг.ред. чл.-кор. НАНУ В.П. Бабака. – К.: Книжкове вид-во НАУ, 2006. – 492 с.
7. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. / О.О. Бейдик. - К.: ВПЦ “Київський університет”, 2001. – 395 с.

8. Беседіна А. О. Конкурентна розвідка в системі забезпечення стратегічного розвитку туризму / А. О. Беседіна // Бізнес Інформ. – 2012. – № 10. – С. 277-279.
9. Биркович В.І. Сільський земельний туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України// Стратегічні пріоритети: Наук. збірник. – 2008. – № 1. – С.138-143.
- 10.Бочкарёва Т.В. Экотуризм: анализ существующего международного опыта/ Т.В. Бочкарёва [Электронный ресурс] – 2010. Режим доступа: http://tourlib.net/statti_tourism/bochkareva.htm.
- 11.Булах Т.М. Сільський туризм як перспективний напрям для соціально-економічного розвитку села / Т.М. Список використаних джерел 270 Булах // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. - №11. – С. 143-147.
- 12.Васильєв В. Десять років розвитку сільського зеленого туризму в Україні: проблеми та перспективи / Васильєв В. // Туризм: теорія і практика. – 2005. – № 1. – С.49–53.
- 13.Вачевський М.В. Маркетинг в сферах послуг. / М.В. Вачевський, В.Г. Скотний – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – С. 232.
- 14.Войтюк В. Д. Модель системи показників якості формувань технічного сервісу при їх сертифікації / В. Д. Войтюк // Науковий вісник НУБіП України. Серія «Техніка та енергетика АПК». – 2014. – № 196. – С. 31–39.
- 15.Гаврилук С. П. Оцінка інтенсивності конкуренції туристичних підприємств на ринку турпослуг м. Києва / Гаврилук С. П. // Вісник Східноукраїнського державного університету. – 2015. – № 4 (26). – С. 41–48.
- 16.Грищенко Ю.М. Регіональні ландшафтні парки Рівненської області / Грищенко Ю.М., Якимчук А.Ю., Яковишина М.С., Мартинюк А.М. // Екологічний вісник, 2003, №9-10. – С. 26-30.

17. Ершова Р.
Конкурентные стратегии технологически ориентированных предприятий / Р. Ершова. – Екатеринбург: Изд-во УГТУ, 2012. – 230 с.
18. Горб К.М. Проблемы розвитку туризму на базі територій спадщини особливої охорони / К.М. Горб // Туристсько-краєзнавчі дослідження. Випуск 1: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції "Туризм в Україні: економіка та культура" – К: КМ – Трейдинг. 1998. – Ч.2. – С. 19-20.
19. Гончарук В. Національна екологічна безпека та екологічна паспортизація водних об'єктів / Гончарук В., Білявський Г., Ковальов М., Рубців Г. // Вісник Національної академії наук, №5, 2009. – С. 22-29.
20. Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України: Вітроенергетика. URL: <http://sae.gov.ua/uk/ae/windenergy>
21. Зінько Ю. Збереження і сталий розвиток Карпат: Навчальний посібник зі сталого туризму / Зінько Ю., Рутинський М., Кудла Н. – К., 2008. – 60 с.
22. Данилов-Данильян В.И. Экологический вызов и устойчивое развитие / Данилов-Данильян В.И., Лосев К.С. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 432 с.
23. Ісаєнко В.М. Моніторинг і методи вимірювання параметрів навколишнього середовища: навч. посібник / В.М. Ісаєнко, Г.В. Лисиченко, Т.В. Дудар. – К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ – друк», 2009. – 312 с.
24. Концепція розвитку туризму до 2022 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
25. Крижановська О.Т. Роль екологічної освіти в діяльності заповідників і національних природних парків / О.Т. Крижановська // Заповідна справа в Україні на межі тисячоліть (сучасний стан, проблеми і стратегія розвитку): матеріали всеукраїнської загальнотеоретичної та науково-

- практичної конференції м. Канів (11-14 жовтня 1999 р.) [Гол. ред. Стеценко М.П.] – Канів, 2009. – С. 197-200.
26. Куценко В. Стратегія формування високотехнологічного туристського комплексу України /В. Куценко // Краєзнавство. Географія. Туризм. № 12(593), березень, 2009. – С. 6-7.
27. Кислий В.Н. К проблеме оптимизации воспроизводства и использования ресурсного потенциала лесов в условиях многоцелевого лесопользования / Кислый В.Н. // Вісник Сумського державного університету: Науково-методичні основи природокористування. – Суми : «Ризоцентр» СумДУ, 2005, №4. – С. 44-56.
28. Костриця М.М. Сільський туризм: нові можливості підприємництва на селі / Костриця М.М. / Матеріали науково-методичного семінару. – Житомир : М. Косенко, 2007. – 50 с.
29. Кравців В.С. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери : Наукове видання / Кравців В.С., Гринів Л.С., Копач М.В., Кузик С.П. – Львів : НАН України, 2005. - 78 с.
30. Липчук В. Агротуризм: організаційно-економічні засади розвитку / В. Липчук, Н. Липчук. – Львів : СПОЛОМ, 2008. – 160 с.
31. Мальська М. Планування діяльності туристичних підприємств: Навчальний посібник / М.Мальська, О.Бордун.– К.:Знання, 2005. – 241с.
32. Можливості працевлаштування молоді у сфері зеленого туризму: методичні рекомендації щодо започаткування власної справи / [за заг. ред. О.В. Кулініча] . – Х. : Інститут соціальної політики регіону, 2011. - 124 с.
33. Михайліченко Г. Класифікація засобів розміщення туристів у сільській місцевості// Вісник КНТЕУ. – 2003. – № 6. – С. 97-103.
34. Нагернюк Д.В. Основні чинники, що формують конкурентоспроможність підприємств ресторанного господарства /

- Д.В. Нагернюк // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2016. – № 9.
35. Ніколаєв К.Д., Бабікова К.О., Ісаєнко В.М. Екологічна паспортизація туристичних об'єктів як складова природо ресурсного права // *Moderntrendsinscientifichoughtdevelopment: materialsdigestofthe 2ndInternationalScientificConference (January 31 – February 14, 2011, Kiev, London). Juridical sciences, open section / All-Ukrainian Academic* Списоквикористанихджерел 273 *Union of specialists for professional assessment of scientific research and pedagogical activity.* – Odessa: InPress, 2011. – P. 34 - 36.
36. Новосад Н.О.
КраїнознавчіаспектианалізутуристськоїпривабливостірегіонівУкраїни / Новосад Н.О. // *Географіята туризм.* – 2010. – Вип. 6. – С. 140-142.
37. Ніколаєв К.Д., Ісаєнко В.М., Бабікова К.О.
Екологічна паспортизація в сільському туризмі // *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Природно-ресурсний потенціал збалансованого (сталого) розвитку України».* – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2011. – Т.2. – С. 23 - 25.
38. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
39. Організація та планування діяльності сільського туризму // *Методичний посібник.* – Одеса, 2009. № 3. – 57 с.
40. Портер М. Конкуренція: Пер. с англ.: Уч. пос. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2009. – 495 с.
41. Сільський зелений туризм в Україні: окремі аспекти організації, обліку і контролю: монографія / Т.С. Осадча. – Херсон : Олді-плюс, 2009. - 290 с.
42. Словник рекреаційних термінів/ Уклад. : С.С. Беляєва. - К. : Академія, 2011. - 184 с.

43. Сельский зеленый туризм: от А до Я: терминологический словарь / В.В. Ганин, О.Ф. Зайцева, Н.Н. Гордецкая, Е.А. Гончарова. - Симф. : Ариал, 2011. - 206 с.
44. Смаль В. Туризм і сталий розвиток / В. Смаль, І. Смаль // Науковий вісник Львівського ун-ту ім. І. Франка. Серія: Географія. № 32 – Львів, 2015. – С. 163-173.
45. Сушко О. В. Особливості та тенденції формування ринку ресторанного господарства / Сушко О. В. // Торгівля і ринок України. –2005. – Вип. 20. – С. 295–310.
46. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу. –К.:Київ нац. торг.-екон. ун-т. – 2006. – 537 с.
47. Тернопільський національний економічний університет. Офіційний сайт [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.tneu.edu.ua/>
48. Україна: основні тенденції взаємодії суспільства і природи у ХХ столітті (географічний аспект)/ за ред. Л.Г. Руденка. –К.: Академперіодика, 2015. – 320 с.
49. Фастовець О.О. Виховання екологічної культури засобами туризму та екскурсій. / О.О. Фастовець // Заповідна справа в Україні на межі тисячоліть (сучасний стан, проблеми і стратегія розвитку): матеріали всеукраїнської загальнотеоретичної та науково-практичної конференції м. Канів (11-14 жовтня 1999 р.) [гол. ред. Стеценко М.П.] – Канів, 1999. – С. 211-219.
50. Хлобыстов Е. В. Методологические предпосылки внедрения стратегической экологической оценки // Экономическая безопасность государства: территориальный аспект: кол. монография; под ред. М.М. Бабяка и И.В. Недина / ДГПУ им. И. Франко, НТТУ «КПИ». – Дрогобыч : Коло, 2006. – С. 36 – 48.
51. Чернихівська А.В. Особливості запровадження Стратегічної Екологічної Оцінки до практики регіонального управління // Механізм регулювання економіки, 2010. – № 3, Т. 1. – С. 238 – 243.

52. Юданов А. Конкуренция: теория и практика. М: Гном и Д, 2011. – 304 с.
53. Яковлев Г.А. Экономика и статистика туризма : учеб. пособие / Г.А. Яковлев. — М.: Изд-во РДЛ, 2002. — 240 с.
54. Boo E. Ecotourism Boom: Planning for Development in Management. - Wildlands and Human Needs Technical Paper Series (Paper #2). Washington D.C., U.S.A.: World Wildlife Fund. 1994.
55. Dictionary of Travel. Tourism and Hospitality/Ed. S. Medlik. – London: ButterworthHeinemann Etd.,1993. – P.43.
56. Gossiling S. Tourism – Sustainable Development Option // Environmental Conservation, 2000. Vol. 27.N 3.
57. Meadows, D. H. The Limits to Growth / D. H. Meadows, D. L. Meadows, J. Randers and W. W. Behrens. – New York : Universe Books, 1972. – 205 p.
58. UNWTO Tourism Highlights 2015 Edition. [Electronic source]. – Access mode: http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2015.pdf.
59. Whelan T. Nature Tourism. Managing for the Environment. Island Press, 1991.
60. SEDDIGHI, H. R. and THEOCHAROUS, A. L. (2002). A model of tourism destination choice: a theoretical and empirical analysis. Tourism Management, 23(5), 475- 487. doi: 10.1016/S0261-5177(02)00012-2

